

ВІДГУК

**про дисертаційну роботу Лариси Володимирівни Козіброди
«Теоретико-методологічні основи соціалізації учнів з особливими освітніми
потребами в умовах шкільного середовища (кінець XX – початок XXI ст.)»,
що представлена на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»**

Актуальність теми дослідження. Низка законодавчих документів, зокрема: Закон України «Про освіту» (2017 р.), «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Концепція «Нова українська школа» – чітко спрямовує розвиток вітчизняної інклюзивної освіти в правовій парадигмі, акцентуючи увагу на ідеї цінності життя людини й на визнанні державою її зобов'язань турбуватися про кожного громадянина. Попри державні гарантії та декларацію принципів рівності, поваги, недискримінації, простежуваний високий рівень стратифікації населення країни, вилучення із зовнішнього світу або вимушеної самоізоляції вразливих верств населення, а отже, низький рівень соціальної інтеграції. Кількість дітей, які позбавлені доступу до якісної освіти, на превеликий жаль, зростає. Державна система певним чином активізує діяльність щодо отримання субсидій соціально незахищеними верствами населення, однак це не розв'язує проблеми бідності, насильства, інвалідності, доступу до якісної освіти й безпечного, якісного освітнього середовища.

Нагальність дослідження засвідчують виокремлені автором суперечності, що акцентують розбіжності між задекларованими пріоритетами сучасної української соціально-освітньої політики стосовно осіб з особливими освітніми потребами й рівнем розробленості дієвих механізмів, інструментів їх утілення в життя; між суспільними та державними вимогами щодо соціальної адаптації й інтеграції осіб з особливими освітніми потребами та реальним рівнем реалізації соціально-педагогічних функцій соціальними інститутами; задекларованою рівністю в ставленні до учнів з особливими освітніми потребами й фактичною обмеженістю освітніх можливостей через дискримінаційність системи загальної середньої освіти щодо цих дітей.

Необхідність розроблення цілісного, системного, конструктивного наукового підходу до розв'язання проблем соціалізації та соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, інклюзії в сучасному освітньому просторі загальноосвітньої школи дає змогу констатувати актуальність теми дисертаційної роботи Козіброди Лариси Володимирівни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає науковому напряму кафедри педагогіки та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» – «Теоретико-

методичні засади професійного розвитку особистості». Роботу виконано відповідно до наукової теми «Теоретико-методичні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U004108). Тема затверджена (протокол № 19 від 09.02.2016) й уточнена (протокол № 58 від 22.10.2019) на засіданні вченої ради Національного університету «Львівська політехніка».

У дисертації *презентовано низку суттєвих наукових результатів і нових фактів*, що підтверджують розв'язання важливої проблеми – обґрунтування теоретико-методологічних основ соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. й окреслення перспектив удосконалення цього процесу в площині нових соціально-освітніх парадигм українського суспільства. Зокрема, наукове зацікавлення становить комплексний аналіз теоретичних і методологічних основ соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., через призму біхевіоризму, необіхевіоризму, соціального навчання, діалектичного матеріалізму, психоаналізу, психосоціального розвитку, «дзеркального «Я», генетичної епістемології, психотерапевтичної, гуманістичної психології, генетичної психології, соціобіології, когнітивної психології, культурно-діяльнісної теорії, теорії екологічних систем. Саме ці теорії, концепції й підходи пояснюють розвиток і соціалізацію особистості в контексті психоаналітичного, соціогенетичного, когнітивного, культурно-еволюційного, індивідуально-центрованого напрямів.

Застосування історико-порівняльного методу дало змогу авторові з'ясувати ключові аспекти соціалізації особистості з особливими освітніми потребами в теорії та практиці загальної середньої освіти зарубіжних країн. Студіювання й контент-аналіз джерельної бази нормативного та рекомендаційного характеру вможливили детермінацію змісту, завдань й особливостей соціалізації, спрямованої на розвиток соціальних цінностей, умінь і навичок комунікації, самообслуговування, вибору адекватних до конкретної ситуації моделей поведінки, професійної орієнтації.

Вагомими для подальшого студіювання питань, актуалізованих у дисертації, є окреслені стратегічні орієнтири соціалізації в контексті організації освітнього процесу в умовах вітчизняного соціоосвітнього середовища загальноосвітньої школи, що охоплюють детермінанти (аксіологічну, організаційно-педагогічну, психолого-педагогічну, соціальну) та підходи до організації навчання й соціалізації учнів з особливими освітніми потребами (десегрегацію, інтеграцію-мейнстримінг, інтеграцію-інклюзію).

Наукове зацікавлення становлять стратегії організації освітньої інклюзії та акцентування автором потенціалу фізичної культури й фізичного виховання в соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. Застосування структурно-

функціонального методу вможливило потрактування сутності й змісту компетентності вчителя, аналіз ролі та функцій педагогічних працівників у забезпеченні соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти. Досліджено складники підготовки й формування готовності педагогічних працівників до роботи в умовах інклюзивного класу.

Суттєвим науковим здобутком вважаємо використання потенціалу інноваційних методів, зокрема методу драматизації, казкотерапії для проектування культури шкільного середовища й розроблення змістової характеристики навчання та виховання.

Важливе значення для вдосконалення процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами мають запропоновані автором рекомендації щодо поліпшення внутрішнього й зовнішнього середовища інклюзивного закладу загальної середньої освіти. Внутрішнє середовище потребує зміни фізичного простору; підвищення рівня професійної компетентності педагогів і керівників закладів загальної середньої освіти в контексті системи початкової та післядипломної професійної підготовки педагогів, за допомогою використання можливостей формальної, неформальної, інформальної освіти, упровадження достатньої кількості посад асистента педагога, асистента дитини, спеціальних педагогів; розроблення індивідуальних програм розвитку з огляду на потреби в соціалізації, організації групових і колективних форм взаємодії, використання гнучких стратегій та методів навчання, їх корекційного спрямування. Удосконалення зовнішнього середовища передбачає залучення до навчання й соціалізації дітей з особливими освітніми потребами їхніх сімей (участь у розробленні індивідуальних програм розвитку, надання інформаційно-консультативної та психолого-педагогічної допомоги), надання додаткової підтримки та ресурсів для оптимального забезпечення потреб цієї категорії дітей (через співпрацю із закладами спеціальної освіти, інклюзивно-ресурсними центрами).

У дисертації уточнено наукові дефініції таких понять, як «соціалізація», «потреби», «учні з особливими освітніми потребами», «інклюзія», «інклюзивна освіта», «стратегії соціалізації» «культура шкільного середовища», «школа, доброзичлива до учнів з особливими освітніми потребами». З'ясовано внесок вітчизняних і зарубіжних науковців у розвиток теорії та практики соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в Україні й за кордоном наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Цінність рецензованого дослідження полягає й у тому, що подальшого розвитку набуло потрактування наукових положень про соціалізацію особистості, що охоплює ступені, стадії, типи, механізми, чинники, моделі, види й фактори, а також теорії та практики соціалізації учнів, що ґрунтовані на вивченні специфіки роботи педагогів з учнями, які мають особливі освітні

потреби, на результатах аналізу культури шкільного середовища крізь призму української освітньої політики.

Безперечно, результати дослідження збагатили вітчизняну педагогічну науку новими фактами, теоретичними ідеями та підходами до вивчення процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного соціоосвітнього середовища наприкінці XX – початку XXI ст., що базовані на філософській, психологічній, історичній, науково-педагогічній літературі.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналіз змісту дисертації, автореферату та наукових публікацій Л. В. Козіброди вможливило висновок про логічність і структурованість роботи, глибоку обґрунтованість наукових положень та достовірність висновків і рекомендацій, що сформульовані в роботі. Дисертація містить анотацію українською та англійською мовами, вступ, п'ять розділів, висновки до кожного розділу, ґрунтовні загальні висновки, список використаних джерел і 12 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 548 сторінок, основний зміст викладено на 406 сторінках. Робота представляє 8 таблиць і 14 рисунків.

У дисертації переконливо аргументовано актуальність теми дослідження, чітко сформульовано науковий апарат (мету, завдання, об'єкт, предмет). Надійність і достовірність наукових результатів стали можливими завдяки комплексному підходові до використання методів дослідження, що охоплюють широкий спектр загальнонаукових (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння, класифікація, узагальнення), спеціальних (пошуково-бібліографічний, історіографічно-інтерпретаційний, історико-порівняльний, контент-аналіз, компонентно-структурний, структурно-функціональний), емпіричних (спостереження, рефлексія та ін.) методів. Такий вибір методів зумовлений різноаспектністю й міждисциплінарністю порушеної проблеми, проектує зорієнтованість на методологічний і методичний плюралізм, а отже, є доцільним, забезпечує високу якість та наукову культуру дослідника.

Достовірність одержаних результатів посилює використання широкої бази дослідження – 619 найменувань, із яких 137 – іноземними мовами. Варто зазначити, що результати пройшли достатню апробацію через доповіді й виступи на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних та науково-методичних конференціях. Матеріали дослідження обговорено на наукових семінарах і засіданнях кафедри педагогіки та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (2016 – 2021 рр.), а також на міжкафедральному науковому семінарі з педагогічних спеціальностей Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 113 від 09.02.2021 р.).

Високий рівень творчого, наукового мислення й наполегливість дисертантки підтверджені суттєвим доробком, що представлений у 40

публікаціях, з-поміж яких: 1 монографія, 1 навчальний посібник, 8 статей у виданнях, що індексовані наукометричними базами даних (2 у виданнях, що входять до «Scopus», 2 – у «Web of Science», 4 – у виданнях, які водночас належать до переліку наукових фахових видань України), 15 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття в періодичному виданні іншої держави, 1 навчальна програма (рекомендована МОН України), 13 праць, які додатково відображають отримані результати.

Міждисциплінарність і поліаспектність проблематики прогнозують використання багаторівневого комплексу принципів та методів пізнання, актуальних ідей і положень теорії пізнання, законів діалектики й низки підходів (аксіологічного, синергетичного, парадигмального, системного, структурного, функціонального, історичного, компаративного).

Провідною концептуальною ідеєю дисертації є з'ясування сутності феномену дослідження як комплексної соціально-педагогічної, теоретико-методологічної, науково-методичної проблеми. Лариса Володимирівна наголошує, що соціалізація досить широке, водночас конкретне наукове поняття, яке характеризують такі детермінанти: порівняна стабільність процесу в межах певного історико-культурного періоду й динамічна відкритість, що виявляється в здатності особистості адаптуватися до змін у суспільних реаліях, до модифікації соціальних ролей та форм соціалізації в онтогенезі.

Грунтовним вважаємо аналіз поняттєво-категорійного апарату дослідження. На основі порівняння різних наукових підходів автор ототожнює соціалізацію з процесом, для якого характерні ступені (дошкільний, активне пізнання, завершальний) і стадії (первинна, вторинна; дотрудова, трудова, посттрудова). Соціалізація охоплює кілька типів (стихійна, відносно спрямована, спеціально-контрольована); видів (ейкуменна, мезосоціалізація, економізація, політизація, етнокультурна соціалізація) і моделей (стихійна, позашкільна, традиційна, селекційна, гуманістична). Крім того, процес передбачає використання соціально-психологічних механізмів (імпринтинг, наслідування, ідентифікація, рефлексія, інтеріоризація, екстеріоризація). У руслі соціалізації варто говорити про сукупність її основних чинників (уроджених механізмів, соціальних умов, свідомого, спрямованого навчання, освіти й виховання) та факторів (мегафактори, макрофактори, мезофактори, мікрофактори).

У другому розділі представлено проблему інтеграції учнів з особливими освітніми потребами до середовища закладу загальної середньої освіти крізь призму міжнародної освітньої політики, що вможливило виокремлення загальних тенденцій розбудови національних освітніх систем, зокрема: трансформація національних соціально-освітніх політик; інтеграція системи спеціальної освіти із системою загальної середньої освіти; розширення співпраці громадських структур, сім'ї, школи; адаптація програмно-методичного забезпечення загальноосвітньої школи до особливих освітніх потреб учнів та

вдосконалення професійної підготовки педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Заслуговує на поцінування той факт, що авторка звертає увагу на ставлення до інклюзивної освіти в розвинутих країнах, де інклюзію трактують не лише як засіб забезпечення рівності прав усіх дітей на здобуття освіти, а і як ключовий чинник їх соціалізації, гармонійного входження до соціуму.

Імпонує висновок Лариси Володимирівни про дуальність мети залучення дітей з особливими освітніми потребами до освітнього процесу: для соціалізації через взаємодію з іншими учнями та педагогами, що сприяє формуванню в цієї категорії дітей соціальних навичок («soft skills») та вміння самостійно розв'язувати конкретні проблеми; позитивному впливу на однолітків із нормотиповим розвитком, формуванню нових цінностей в усіх учнів.

Позитивно оцінюємо напрацювання автора щодо чільного місця фізичної культури й фізичного виховання в процесі соціалізації учнів, які мають особливі освітні потреби. Актуальним і доречним є розуміння позитивного терапевтичного впливу, що мають фізична культура та спорт на рухову активність, психічний і соматичний стан здоров'я учнів з особливими освітніми потребами, а також усвідомлення соціальної значущості фізкультури, яка соціалізує дитину з особливими освітніми потребами, стимулює «дух змагальності», уможливорює спільну участь у виконанні фізичних вправ, іграх, змаганнях, сприяючи формуванню оздоровчого середовища для самореалізації й самоутвердження учнів з особливими освітніми потребами.

Заслуговує на схвалення узагальнена автором структурно-функціональна інтегративна модель підготовки фахівців, здатних працювати в умовах освітньої інклюзії, що містить пропедевтично-мотиваційний, змістовно-діяльнісний, інтегративно-практичний компоненти. Нагальним на сучасному етапі є висновок дисертантки про особливу роль загальноосвітньої школи, що актуалізує підвищення рівня відповідальності педагогічного колективу стосовно залучення учнів з особливими освітніми потребами до повноцінної життєдіяльності класу та школи.

Не становлять сумнівів окреслені Ларисою Володимирівною перспективи вдосконалення процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами, з огляду на значущість соціалізаційного впливу елементів внутрішнього й зовнішнього середовища інклюзивного закладу загальної середньої освіти. Вагомими вважаємо отримані протягом дослідження дані, обґрунтовані концептуальні ідеї, систематизовані наукові положення й рекомендації, що сприятимуть соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах модернізації системи української освіти, окресленню перспективних напрямів студіювання цієї галузі. Зміст автореферату повністю відображає наповнення дисертації, у тексті трансльований хід й основні результати наукового пошуку.

Значення для науки й практики одержаних автором результатів.

Суттєвим науковим здобутком є систематизовані й дидактично інтерпретовані результати дослідження у вигляді теоретичних положень, висновків і рекомендацій, що вможливають підвищення ефективності організації вітчизняної інклюзивної освіти в ЗЗСО.

Необхідно наголосити на практичному значенні наукових здобутків Л. В. Козіброди: створення робочої навчальної програми та змістового наповнення електронного навчально-методичного комплексу дисципліни «Професійна педагогіка» (тема № 3 «Теоретико-методологічні основи функціонування професійної освіти в Україні») для здобувачів освіти третього освітньо-наукового рівня (доктора філософії) у віртуальному навчальному середовищі Національного університету «Львівська політехніка» (рекомендований Науково-методичною радою Національного університету «Львівська політехніка» (протокол № 44 від 05.09.2019 р.)), а також навчальної програми «Фізичне виховання» для учнів 1 – 4 класів із розладами аутистичного спектру (рекомендована Науково-методичною комісією зі спеціальної педагогіки Науково-методичної ради МОН України (протокол № 6 від 13.11.2020 р.)).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Отримані відомості, науково-методичні розробки, систематизовані й узагальнені положення доповнюють базу для подальших теоретико-методологічних і методичних студій із різноманітних проблем соціалізації дітей та молоді, соціальної інтеграції й адаптації осіб з особливими потребами, прогнозування інтеграційних та інклюзивних тенденцій в українській освіті й професійній підготовці педагогів до роботи в умовах «Нової української школи». Матеріали дисертації можна використовувати під час укладання підручників, навчальних посібників із теорії та історії педагогіки, соціальної педагогіки, корекційної педагогіки, у ході розроблення методичних рекомендацій стосовно організації освітнього процесу в інклюзивних класах тощо.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Попри позитивне оцінювання праці, наукове й практичне значення отриманих результатів, вважаємо за потрібне висловити деякі побажання дискусійно-рекомендаційного характеру, що вимагають уточнень.

1. Як справедливо зазначає автор, імплементація світового досвіду соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в Україні відбувається під впливом міжнародної законодавчої бази. У вступі, у частині обґрунтування актуальності, доцільно було б апелювати до таких міжнародних документів, як Конвенція ООН «Про права дитини», Конвенція ООН «Про права людей з інвалідністю», «Стандартні правила щодо забезпечення рівних можливостей людям з інвалідністю», «Конвенція про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти» (1960 р.), «Всесвітня декларація про освіту для всіх» (1990 р.),

«Саламанкська декларація про принципи, політику і практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими потребами» (1994 р.), «Інчхонська декларація» (2015 р.). Ці міжнародні документи слугують підґрунтям для розроблення законів України в галузі інклюзивної освіти. У тексті дисертації ця законодавча база згадана, однак у вступі автор не робить покликань.

2. У вступі доречно зазначити, які саме нові факти, теоретичні ідеї та підходи до аналізу процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного соціоосвітнього середовища наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. автор вводить до наукового обігу.

3. З огляду на певну усталеність вітчизняної термінологічної бази в галузі інклюзивної освіти, було б коректно уникати термінів «учні з порушеннями психофізичного розвитку» та оперувати законодавчо регламентованим терміном «діти з особливими освітніми потребами» (Закон України «Про освіту» (2017 р.)) або «діти з інвалідністю».

4. Заслугує на увагу методологія дослідження, зокрема виокремлені автором актуальні загально- й конкретно-наукові підходи: аксіологічний, синергетичний, парадигмальний, системний, структурний, функціональний, історичний, компаративний. Однак у контексті значущості сприятливого освітнього середовища для забезпечення взаємодії всіх учасників едукативного процесу та формування особистості в системі середньої загальноосвітньої школи варто було б проаналізувати феномен із погляду компетентнісного й середовищного підходів.

5. З уваги на історико-педагогічний характер дослідження та великий обсяг матеріалу, присвяченого виокремленню тенденцій розвитку зарубіжних освітніх систем, наукового аналізу потребує термін «тенденція».

6. У другому розділі узагальнено й систематизовано досвід зарубіжних країн (Німеччини, Австрії, Швейцарії, Великої Британії, Італії, США) щодо організації освіти учнів з особливими освітніми потребами в системі загальношкільної освіти. Дослідження охоплює досвід шести країн, тому доцільно представити матеріал у порівняльних таблицях. Візуалізація результатів додала б рельєфності порівняльній студії, увиразнила б спільні й відмінні риси аналізованого явища.

Висловлені зауваження, побажання й дискусійні питання не є принциповими та не зменшують загального позитивного враження від дисертаційної роботи, яка має вагоме значення для розв'язання актуальних проблем сучасної педагогіки.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

1. Рецензована дисертація Лариси Володимирівни Козіброди на тему «Теоретико-методологічні основи соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)» –

самостійне, завершене, цілісне дослідження актуальної проблеми в галузі загальної педагогіки та історії педагогіки.

2. Отримані результати засвідчують досягнення окресленої мети й доказове розв'язання сформульованих завдань. Основні положення й результати дисертації представлено в 45 публікаціях, з-поміж яких: 1 монографія, 1 навчальний посібник, 8 статей у 12 виданнях, що індексовані наукометричними базами даних (2 у виданнях, що входять до «Scopus», 2 – у «Web of Science», 4 – у виданнях, які водночас належать до переліку наукових фахових видань України), 15 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття в періодичному виданні іншої держави, 5 праць апробаційного характеру, 1 навчальна програма (рекомендована МОН України), 13 праць, що додатково відображають результати дисертації.

3. Основні положення науково обґрунтовані; зміст автореферату відображає структуру, контент, результати й висновки, що відповідає вимогам до докторських дисертацій.

4. Рецензована робота, її актуальність, зміст, обсяг, наукова новизна, теоретичне та практичне значення, обґрунтованість наукових положень, вірогідність висновків, використані методи дослідження, якість оформлення й повнота викладу відповідають вимогам МОН України (пп. 9, 10, 12, 13, 14) «Порядку присудження наукових ступенів», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами.

5. Авторка дисертації Козіброда Лариса Володимирівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки».

Офіційний опонент –

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки
дошкільної, початкової освіти
та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету

Т. І. Бондар

Підпис Т. І. Бондар засвідчую

Учений секретар МДУ

Королович О. О.